

הכשר טומאה

מכל האכל אשר יאכל אשר יבוא עליו מים יטמא וכל משקה אשר ישתה בכל כלי יטמא: (ויקרא יא, לד) וכי יתן מים על זרע ונפל מנבלתם עליו טמא הוא לכם: (ויקרא יא, לח)

גדר הכשר טומאה

יש להסתפק בעיקר גדר הכשר האם היא גדר של גמר כלי וגמר אוכל, או"ד דהוי התחלה של הטומאה. וככל הנראה נחלקו בזה הראשונים, דהנה כתב בספר החינוך (מצוה קס) וז"ל שנצטוינו בשמירת טומאת אוכלין ומשקין, ולהתנהג בענין על פי התורה, שהודיעתנו איך נדין בכל ענין טומאת אוכלין ומשקין והכלים המטמאין על ידם, שנאמר (ויקרא יא, לד) מכל האכל אשר יאכל אשר יבא עליו מים.

ממשיך החינוך "מדיני המצוה", מה שאמרו זכרונם לברכה שזה שנאמר בתורה מכל האכל אשר יאכל, פירושו שיאכל לאדם, ולפיכך אמרו זכרונם לברכה (טהרות ח, מו) שכל אוכל שאינו מיוחד לאדם אינו מקבל טומאה כלל. ופירושו גם כן שאינו נקרא אוכל לענין קבלת הטומאה עד שיעקר מן הקרקע, אבל כל זמן שהוא מחובר אפילו בשורש קטן שיכול לחיות, אינו נקרא אוכל לקבל טומאה, ואפילו נגעו בו כל הטומאות טהור הוא.

וכן אין כל אוכל שבעולם נקרא אוכל לקבל טומאה עד שיבוא עליו מים מאחר שנעקר מן הקרקע, וכמו שכתוב אשר יבוא עליו מים וגו'. ואף על פי שאמרו שזה גזירת הכתוב הוא, יש לסמכו קצת אל הטעם לפי מה שיעלה בתחילת המחשבה ולומר, כי הענין לפי שהתורה לא תחשוב שום דבר להיות ראוי לדיניו שבו עד שעת גמר מלאכתו, כמו שידוע בדיני הפירות לענין תרומות ומעשרות, וכן החלה שאין עונתה עד שתתגלגל הקמח, וזהו שהמפריש חלתו קמח אינה חלה, וגזל היא ביד הכהן. מבואר שהוא גדר של גמר מלאכה ... ועל כן גם בענין הטומאה נאמר שאין דיני טומאת הפירות וטהרתן עד גמר מלאכתן, ולפי שדרך בני אדם בקצת פירות וירקות להדיחן מעפרן טרם שיאכלו אותן, היה הענין לאמר על כולן דרך כלל שלא יהיו נקראין אוכל עד שיוכשרו במים. ומן הטעם הזה בעצמו אמרו שהכשירן הוא כשהודחו ברצון הבעלים, כלומר שהבעלים חשבו משקה המים שהודחו בהן כדרך בני אדם שידוחו ירקותיהם במשקה, וזהו פירוש רצון ואונס הנזכר בגמרא בענין זה, לפי הפירושים הטובים. ואם לא יחשבוהו למשקה, אף על פי שהן בעצמן נתנוהו על הפירות אין זה לרצון.

שו"ר שכן מבואר גם ברש"י (ויקרא יא, לז) וז"ל טהור הוא - למדך הכתוב שלא הוכשר ונתקן לקרות אוכל לקבל טומאה, עד שיבואו עליו מים: ובהמשך דבריו (שם לח) ונפל מנבלתם עליו - אף משנגב מן המים, שלא הקפידה תורה אלא להיות עליו שם אוכל, ומשירד עליו הכשר קבלת טומאה פעם אחת, שוב אינו נעקר הימנו:

וכן מבואר בספר חזקוני וז"ל הזקיק הכתוב טומאה למיני אוכלין ומשקין וזרעים עד שיתקנם לצורך מאכל ונתינת מים הוא תחלת תקונם.

גם הרשב"ם (ויקרא יא, לד) מסביר כך "ל מי שרוצה לתת טעם במצות לפי דרך ארץ ולתשובת המינין", שלא הזקיק התורה טומאה למיני אוכלים ומשקין עד שתיקנם לצורך מאכל, ונתינת מים היא תחילת תיקונם ועיקר חשיבותם לצורך אכילה:

האם צריך הכשר אחר שחיטה

גם מרש"י על הש"ס יש להוכיח כן, דהנה המשנה (חולין לג, א) אומרת שהשוחט בהמה חיה ועוף ולא יצא מהן דם כשרים ונאכלין בידים מסואבות לפי שלא הוכשרו בדם, ר"ש אומר הוכשרו בשחיטה. ופרש"י מגו דשריא שחיטה להך בשר מידי אבר מן החי, משויא ליה נמי אוכלא לגבי טומאה. מבואר להדיר שגדר הכשר (עכ"פ לר"ש) הוא שעושהו לאוכל, וכאן לא צריך משום שהשחיטה עשאתו לאוכל משום שהוציאו מידי אמה"ח.

חיבת הקודש

עוד יש להוכיח מהא שאיתא התם שהגמ' רצתה להוכיח שהמשנה מיירי בחולין דאי בקדשים כי לא יצא מהם דם לא מתכשרי, ליתכשרי בחיבת הקדש, דקיי"ל חיבת הקדש מכשרתן, ופרש"י למיהוי אוכלא ולקבולי טומאה, דתניא בפסחים (דף לה) והבשר לרבות עצים ולבונה דאע"ג דלאו אוכלא ניהו חיבת הקדש משויא להו אוכלא.

ולכאורה מעצם הדין ש"חיבת הקודש" מכשיר לקבל טומאה לכאורה מוכח שאינו גדר של התחלת טומאה, דלא יתכן שבגלל שהוא הקדש התחיל הטומאה.

כתנור שלא נגמר מלאכתו

ויש להביא ראיה לדבריהם מגמ' מפורשת (חולין קיח, א), אמר רב הונא בריה דרב יהושע "פירות שלא הוכשרו כתנור שלא נגמרה מלאכתו דמי", הרי לנו להדיא שהגמ' מדמה הכשר טומאה לגמר כלי.

שיטת הרמב"ן

אמנם ברמב"ן משמע דלא כאותם הראשונים שבפרשתינו (ויקרא יא, לז) כתב הרמב"ן וז"ל וטעם ההכשר, בעבור כי לכלוך השרץ והמשמאים ידבק במאכלים בלחות, ולא כן ביבשים, ועשתה התורה הרחקה יתירה לטמא המוכשרים במים וניגבון, שלא ניתן דברינו לשיעורין.

ולדבריו יש בית אב ג"כ מגמ' (חולין קיח, ב) שהרי נחלקו שם האמוראים האם יש "יד" להכשר, ר"ל שלענין טומאה אם נגע השרץ בדבר שמשמש כ"יד" להאוכל או להכליא ע"פ שלא נגע בכלי עצמו נטמא, ואמר רב חייא בר אשי אמר רב יש יד לטומאה ואין יד להכשר, ור' יוחנן אמר יש יד לטומאה ולהכשר. ובביאור מחלוקתם כותב הגמ', איבעית אימא סברא איבעית אימא קרא, איבעית אימא קרא מר סבר מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו, ומר סבר מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, איבעית אימא סברא, מר סבר הכשר תחלת טומאה הוא, ומר סבר הכשר לאו תחלת טומאה הוא, הרי לן להדיא כדברי הרמב"ן שאין כאן משום גמר אוכל או כלי, אלא התחלת הטומאה.

הכשר בדם ירוק

חתני היקר הרב יוסף ברזון שליט"א העיר מהא דנחלקו תנאים בדם ירוק (נדה יט, א) והכי איתא התם, "הירוק" - עקביא בן מהללאל מטמא וחכמים מטהרין, אמר רבי מאיר אם אינו מטמא משום כתם מטמא משום משקה. ומסביר הגמ' טענת ר"מ "להוי כמשקה להכשיר את הזרעים", ופרש"י כרוקה וכמי רגליה אם נוגעין בו אדם וכלים וטהרות באותו דם ירוק שראתה בימי נדותה שהיתה נדה מדם אדום ואמאי מטהריתו לגמרי, משמע שהבין שדעת חכמים שאינו מכשיר משום שאמרו שירוק טהור "לגמרי", ותינח אם הכשר הוי התחלת הטומאה ניחא, שמשמע מדברי חכמים שאין טומאה כלל אפילו "ההתחלה", אבל אם אין כאן אלא "גמר אוכל" איך למדו משה שחכמים "מטהרים" שאין כאן גמר ע"י הכשר "ירוק". וצ"ע שכבר הוכחנו מכמה מקומות שרש"י נוקט כשיטת החינוך ודעימיה.

דעת בעלים

והנה נחלקו הראשונים בהא דבעינו דעת וניחותא להכשר מים, האם צריך דעת של הבעלים או דסגי ליה בדעת מי ששם המים. דעת הרמב"ם (טומאת אוכלין יב, א) שצריך דעת בעלים וז"ל כל דברי הכשר אוכלין דברי קבלה הן מפי השמועה למדו, שזה שנאמר וכי יותן מים על זרע אחד המים ואחד שאר שבעה משקין, והוא שינתן עליהם ברצון בעלים ואחר שנעקרו מן הקרקע, שדבר ידוע הוא שאין לך זרע שלא בא עליו מים כשהוא מחובר לא נאמר וכי יותן מים אלא לאחר שנעקרו האוכלין ונתלשו המשקין.

אמנם הכס"מ מביא שהרשב"א (חולין לא, ב) חולק וס"ל שלא צריך דעת בעלים, עי"ש בההיא דאמרינן התם פירות שנפלו לתוך אמת המים ופשט מי שידיו טמאות ונטלן ידיו טהורות ופירות אינן בכי יותן, ואם בשביל שיודחו ידיו טהורות ופירות בכי יותן, וכתב הרשב"א שמכאן דקדקו בתוס' דלא בעינן רצון בעלים, מדקאמר מי שידיו טמאות דמשמע אפילו אחר שאינו בעל הפירות, ועוד דעיקרו מדכתב וכי יותן מים ואמרינן (ב"מ כב, ב) יותן דומיא דכי יתן, וכל היכא דקרי יותן משמע באיזה ענין שיותן בין ע"י רצון בעלים בין ע"י רצון אחרים. וכדאמר גבי עגלה ערופה בפסחים (כו, ב) א"ר פפא אי כתיב עובד וקרי עובד אפילו ממילא, ואי כתיב עבד וקרי עבד עד דעביד בה איהו, והשתא דכתב עבד וקרינן עובד בעינן עובד דומיא דעבד מה עבד דניחא ליה אף עובד דניחא ליה. וה"נ אמרינן לענין פרה אדומה (סוטה מו, א) דילפינן עול עול מעגלה ערופה, ור"פ נמי כי היכי דאמרה גבי עגלה ערופה ה"נ אמרה גבי פרה, דאמרינן התם הא לא דמיא אלא להא שכן עליה עוף כשרה עלה עליה זכר פסולה מ"ט אר"פ אי כתיב וכו', ואמרי' (ב"ק נו, א) העושה מלאכה במי חטאת ובפרת חטאת פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, אלמא משמע דהא דדרשינן מה עבד דניחא ליה אף עובד דניחא ליה לאו דוקא דניחא להו לבעלים אלא אפילו לאדם אחר. ומינה דלגבי הכשר דכתב יתן וקרינן יותן לא בעינן דוקא דניחא להו לבעלים אלא אפילו לאדם אחר, אבל הרמב"ם ז"ל כתב אחד המים וא' שאר ז' משקין והוא שיותן עליה ברצון הבעלים.

ונראה שנחלקו בחקירה הנ"ל, שהרמב"ם סובר כהחינוך שגדר הכשר הוא גמר מלאכה, א"כ י"ל שרק לבעלים יש הכח לגמור המלאכה, אבל הרשב"א סובר כהרמב"ן שהגדר הוא תחילת

הטומאה, א"כ כמו שכל אחד יכול לטמא רוכל וכליו של חברו, ה"ה שיכול להכשירו לטומאה. אבל לפי"ז יש להעיר ממש"כ הרמב"ם (טומאת אוכלין ה, ג) שכשם שיד לטומאה כך יש יד להכשר, שאם הוכשר היד הוכשר כל האוכל התלוי בו. ולדברינו מזה מוכח שס"ל דהוי התחלת הטומאה, ואילו ממש"כ שצריך מחשבת בעלים מוכח דהוי גדר גמר מלאכה, וצ"ל שס"ל כאיבעית אימא "קרא". ועדיין ק"ק שהגמ' אומרת איבעית אימא קרא איבעית אימא סברא, משמע ששניהם קיימים ולא שיש מחלוקת בביאור המחלוקת.

חיבת הקודש דאורייתא או דרבנן

כתב הרמב"ם (פסולי המוקדשין יח, יב) אסור לטמא את הקדשים או לסבב להם טומאה שהרי פוסלן, והמטמא את הקדשים אינו לוקה, אבל אדם טהור שאכל כזית מקדשים שנטמאו לוקה, שנאמר והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל, והוא הדין לשאר הקרבנות שאם אכל כזית מלבנות המנחה שנטמאה אחר שנתקדשה בכלי לוקה, אחד קדשים שנטמאו לפני כפרה או לאחר כפרה, בין שנטמאו באב הטומאה או בולד הטומאה של דברי תורה, אבל אם נטמאו בטומאות של דבריהם אינו לוקה על אכילתן, אבל מכין אותו מכת מרדות וכו'. משמע מדבריו שחיבת הקודש הוי מה"ת, שכתב שלוקה על אכילת לבונה אע"פ שאינו מקבל טומאה אלא משום "חיבת הקודש".

ועי' במנ"ח שהק' ממש"כ הרמב"ם (איסורי מזבח ו, ח) שמשמע שאין כאן אלא מעלה מדרבנן, וז"ל מעלה יתירה עשו חכמים בקדשים שזרעים שנטמאו אפילו זרען היוצא מהן פסולין לנסכים שאין זריעה מועלת בקדשים, וכן העצים והלבונה אף ע"פ שאינן אוכלין הרי הן מתטמאין כאוכל לענין הקרבנות ויפסלו העצים והלבונה בטומאה זו למזבח ואין מקריבין אותן. וכתב הכס"מ ולשון "וכן" שכתב רבינו היינו לומר שגם אלו עשו מעלה בהם ואמרו שיקבלו טומאה. אמנם כבר תמה עליו הלח"מ דבהדיא פסק הרמב"ם שהאוכל כזית מלבונה שנטמאת שלוקה, וע"כ שהוא מה"ת.

עוד כתב הרמב"ם (טומאת אוכלין י, יז) פרת קדשים שהעבירה בנהר ושחטה ועדיין משקה טופח עליה ה"ז מוכשרת, לפיכך אם נמצאת מחט טמאה בבשרה הרי הבשר טמא, בד"א להיות הבשר טמא בדין תורה אבל להתטמא מדבריהן אין הקדש צריך הכשר אלא חיבת הקדש מכשרת הבשר, ואם נגע בה טומאה בין קלה בין חמורה נפסלה אף על פי שלא הוכשר במשקה כמו שביארנו. ותמה עליו הראב"ד שבמסכת חולין (לו, ב) למדו לחיבת הקדש שמכשרתן מן התורה, אלא שהוא ספק אם מונין בו ראשון ושני או לא.

עכ"פ מבואר שחיבת הקודש אינו אלא מדרבנן, ותמה עליו המנ"ח ממה שהבאנו לעיל שס"ל שלוקה על אכילת לבונה.

ותי' המנ"ח שיש כח חיבת הקודש לשויה לדבר שאינו אוכל לאוכל, דמשום חשיבותו שהוא קודש הוי כאוכל, אבל להכשירו כאילו ירד עליו מים מהכ"ת שזה גזירת הכתוב שצריך לבא עליו מים, וחיבת הקודש אינו מים, דחשיבותו לא משויהו כמים.

ולכאורה דבריו תלויים בשני הצדדים לעיל, שאם נאמר כהרמב"ן שהכשר הוא כהתחלת הטומאה אז באמת אין שום סיבה לומר שמחמת חיבת הקודש הוא כנפל עליו מים, אבל אם נאמר דגדרו "גמר מלאכה" של האוכל א"כ מובן שכמו שמשוה ללבונה "אוכל" אע"פ שאינו אוכל, ה"נ יכול ל"גור מלאכתו".

הכשר מים וחיבת הקודש

וראיתי מעירים מדברי התוס' (חגיגה כג, ב) שכתבו שבעצים ולבונה אולי צריך הכשר, וז"ל אי לאו יתורא דקרא א"כ איכא למימר דלא מרבינן אלא בהכשר. משמע כדברי המנ"ח שחיבת הקודש אינו יכול להכשיר רק לשוויה לאוכל. אבל לאחר העיון אין זה נכון, אלא שס"ל שחיבת הקודש אין ביכלתו גם לשוויה אוכל וגם לעשותו שנגמר מלאכתו, ולכן אע"פ שיש כאן חיבת הקודש, בדבר שאינו אוכל צריך עדיין הכשר.

קדשי קלים ממון בעלים

איתא בגמ' (חולין לו, ב) מכלל דחיבת הקודש דאורייתא, מנלן אילימא מדכתיב (ויקרא ז, יט) והבשר אשר יגע בכל טמא, האי בשר דאתכשר במאי, אילימא דאתכשר בדם והא אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן מנין לדם קדשים שאינו מכשיר כו', אלא לאו דאכשר בחיבת הקודש, ודלמא כדרב יהודה אמר שמואל כגון שהיתה פרה של זבחי שלמים והעבירה בנהר ועדיין משקה טופח עליה. והק' בספר קצוה"ח (תו, א) כיון שכתב הרמב"ם שצריך רצון הבעלים, א"כ היכי משכחת בקדשים הכשר מים, דקדשים לית להו בעלים, אלא ע"כ מוכח כדעת הפוסקים כר' יוסי הגלילי דקדשים קלים ממון בעלים, וא"כ בפרה של זבחי שלמים דהוי קדשים קלים שפיר מהני ליה הכשר מים דבעלים.

ועי' במנ"ח שהק' מהא דאמרינן בסוכה (לה, ב) אמשנה דאתרוג של מעשר שני לא יטול ואם נטל כשר, ד"לא יטול" - למ"ד מפני שמכשירה הוא מכשירה, ולמ"ד מפני שמפסידה הרי מפסידה. ואחרי זה אמרינן "ואם נטל כשר" - למ"ד לפי שאין בה היתר אכילה דברי הכל, ולמ"ד לפי שאין בה דין ממון כרבנן דאי לר"מ מע"ש ממון גבוה הוא. [היינו על פי שנחלקו לעיל (סוכה לה, א) באתרוג של ערלה שהיא פסולה, רבי חייא בר אבין ורב אסי חד אמר לפי שאין בה היתר אכילה וחד אמר לפי שאין בה דין ממון, ואמרינן שהנ"מ היא במעשר שני שבירושלים אליבא דרבי מאיר, למאן דאמר לפי שאין בה היתר אכילה הרי יש בה היתר אכילה למאן דאמר לפי שאין בה דין ממון מעשר שני ממון גבוה].

וקשה הא אפילו למ"ד "מפני שמכשירה" מ"מ לא אתיא אלא כרבנן, דאי לר"מ אמאי לכתחלה לא יטול למ"ד מפני שמכשירה הא כיון דמע"ש לר"מ ממון גבוה אינו מוכשר כלל, והו"ל לומר למ"ד מפני שמכשירה אתיא כרבנן ולא כר"מ, דלר"מ אינו מכשירה כלל.

עוד הק' בזה סתירה בהרמב"ם עצמו, שלגבי אתרוג פסק (שופר וסוכה ולולב ח, ב) שאתרוג של תרומה טהורה ושל מעשר שני בירושלם לא יטול שמא יכשירו לטומאה, ולגבי מע"ש פסק (מע"ש ג, יז) דהוי ממון גבוה, וז"ל מע"ש ממון גבוה הוא שנאמר לה' הוא, לפיכך אינו נקנה במתנה אא"כ נתן לו הטבל והמקבל מפריש המעשר, ואין מקדשין בו את האשה וכו'.

מע"ש ממון גבוה או ממון בעלים

בעיקר דברי הרמב"ם שפסק כר"מ דמע"ש ממון גבוה כבר הק' עליו ממש"כ הרמב"ם עצמו (ביכורים ו, ד) שעיסה של מע"ש בירושלים חייב בחלה, ובהל' חו"מ (ו, ח) פסק שיוצאין במצה של מעשר שני בירושלם, ובהל' לולב פסק שיוצא באתרוג של מעשר שני בירושלם, אע"פ דמבואר בגמ' דאי מע"ש ממון גבוה אינו חייב בחלה ואינו יוצא ידי"ח באתרוג. וכבר עמדו בזה הנושא כלים וכתב הכ"מ שהרמב"ם פוסק כמ"ד "היתר אכילה" בעינן ולא "דין ממון", וכן תי' מהר"י קורקוס (ביכורים ו, ד) וז"ל עלה בידינו דרבי חייא פליג אדר' אסי וס"ל דבהיתר אכילה תליא מילתא ואין צורך לדין ממון, וגבי מצה הכי קי"ל דיוצאין בשל מעשר שני בירושלם, וכן פסק רבינו הלכות חמץ ומצה, גם גבי אתרוג כן פסק רבינו בסתם מתניתין דאם נטל כשר, וכרבי חייא דתלי בהיתר אכילה, דלדידיה אתיא סתם מתניתין כרבי מאיר דהלכתא כותיה, ומינה גם לענין עיסה נקטינן דכיון שיש בה היתר אכילה עריסותיכם קרינן ביה כי היכי דגבי לולב קרינן ביה לכם.

ולפי"ז כתב בספר אמרי בינה (דיני פסח סי' ב) שכמו שמקרי לכם משום היתר אכילה לענין כל הנ"ל משום שיש כאן היתר אכילה, כמו כן לכו"ע בקדשים קלים הוי ממון בעלים לענין זה שיקבל ההכשר. ולדבריו מיושב קושיית המנ"ח שאע"פ שהרמב"ם פסק כר"מ עדיין יש חשש שיכשיר האתרוג.

גדר "בעלים" לענין הכשר

ובעיקר דברי הרמב"ם שצריך "רצון בעלים", ולכן הק' האחרונים מקדשים שאין בהם בעלים, עי' בספר קה"י (ב"מ סי' ל) שדן באריכות לומר שלא צריך דיני בעלות כדי להכשיר האוכל, ודי בזה שהחפץ מיוחד לו, וא"כ אפילו להחולקים על ר"י הגלילי וס"ל שק"ק אינו ממון בעלים, אבל עכ"פ הועיל ומיוחד לו והוי "קרבנו", ואין כל אחד יכול לקחת קרבנו ממנו, א"כ ה"ל רצון" של ה"בעלים" תלוי בו.

ועי"ש שאפילו בק"ק שלכו"ע אין כאן ממון בעלים, הגזבור שהוא האחראי קובע הניחותא דבעלים.